

MAHKEME KAYITLARINA GÖRE CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA İLTİZAM PROBLEMİ —AFYONKARAHİSAR ÖRNEĞİ—

*Sadık SARISAMAN**

ÖZET

Cumhuriyetin ilk yılları imparatorluktan milli devlete geçiş dönemini oluşturdu. Yeni Türk Devleti bir süre Osmanlı Devleti'nden intikal eden müesseseleri kendisine uyarlayarak kullanmak mecburiyetinde kaldı. Bunlardan bir tanesi de iltizam sistemi idi. İncelenen dönemde bu sistemin geniş bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Sadece aşar iltizamı değil dellaliye, kantar ve kile iltizamı da yürürlükte kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, aşar iltizamı, dellaliye iltizamı, kantar iltizamı, kile iltizamı,

ABSTRACT

The first years of Turkish Republic State became a transition period from emperorship to national state. After a while, the newly founding Turkish State had to be obliged to institutions, adapted them according to its building, from passing thorough the Ottoman State. One of them is the system of Iltizam. In the period of study, it is seen that the system was applicated very largely. Not only the iltizam of aşar but also dellaliye, kantar and kile iltizams stayed in validity.

Key Words: Afyonkarahisar; the Iltizam of Aşar, Dellaliye, Kantar and Kile.

GİRİŞ

Cumhuriyetin ilk yılları geçiş dönemini oluşturdu. Zira Cumhuriyet ilan edilmiş olmakla beraber yeni düzenin müesseselerini ve sistemini oluşturabilmek ve oturtabilmek zaman aldı. Atatürk inkılaplarını beklemek gerekti. Yeni Türk Devleti bir süre Osmanlı Devleti'nden intikal eden müesseseleri kendisine uyarlayarak kullanmak mecburiyetinde kaldı.

* Doç.Dr.; Afyon Kocatepe Üniversitesi Tarih Bölümü, Afyon.

Bu makalede geçiş döneminde de varlığını sürdüren müesseselerden mültezimlik mahkeme kayıtlarına¹ dayanılarak ele alınmaya çalışıldı. Mültezim iltizam hakkını elde etmiş olan kişiye verilen addır. İltizam ise devlete ait bir kısım vergi gelirlerinin ihale ile önceden satılması anlamına gelmektedir. Mültezim belli meblağ karşılığında satın aldığı vergi gelirlerini kendisi toplayacak yada toplattıracaktır. Mültezim ihaleyi alabilmek için kefil göstermek ve ödemeyi belli taksitlerle yapacağını taahhüt etmek mecburiyetindedir.

Aslında iltizam sistemi 1839 Tanzimat Fermanı ile kaldırılmıştı. Vergi gelirlerini toplamak üzere her bölgeye muhassıllar tayin edilmişti. Ancak, devlet eliyle aşar vergisini verimli bir şekilde toplayabilmek mümkün olamamıştı. Vergi gelirleri büyük oranda düşmüş, bunun üzerine devlet 1842’de yeniden iltizam uygulamasına dönmek mecburiyetinde kalmıştı. Bunda devletin alt yapıyı oluşturmadan böylesine şümüllü bir işe kalkışması etkendi. Fakat tek sebep de bu değildi. Mültezimlerle beraber iltizamın kaldırılmasından zarar gören menfaat odaklarının dolaylı yollardan çıkardıkları sorunlar ve engellemeler bu kararın alınmasına yol açmıştı.

Tanzimat döneminin diğer bir önemli belgesi olan 1856 tarihli ıslahat Fermanı’nda da iltizamın kaldırılması gerektiği üzerinde durulmuş, bununla beraber, bir geçiş dönemi payı bırakılmıştır. Bu geçiş döneminde dahi memurların ve kamu görevlilerinin iltizam ihalelerine giremeyecekleri bildirilmiştir. Ancak, bu geçiş dönemi bir türlü tamamlanamamış iltizam uygulaması Cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürmüştür.

I. AŞAR MÜLTEZİMLERİ İLE İLGİLİ DAVALAR

A) Mültezimlerin Çiftçiler Aleyhine Açtıkları Davalar

Mahkeme kayıtlarında mültezimlerin iltizamlarında bulunan yerlerdeki bazı yükümlülerden aşar vergisini alamadıkları için açtıkları dava sayısının oldukça yoğun olduğu görülüyor. İki defterde bu konuda 40 dava karşımıza çıktı. Bu davalardan 24’ünde mahkeme, mültezimleri haklı buldu. 14 davayı ise çiftçiler kazandı. Bu 14 davanın 13’ünde mültezimler duruşmaya katılmadıkları için davayı kaybettiler. Örneğin 1923 yılı

¹ Biz bu çalışmada iki defteri değerlendirdik. Bunlardan ilki Milli Kütüphane’de Afyonkarahisar Şeriyye Sicilleri adıyla kayıtlı 663 nolu defterdir. Ancak, bu defterin başlangıç sahifesinde “*işbu sulh hukuk karar defteri*” ibaresi yer almaktadır. Bu defter 398 sahifeden ibaret olup toplam 1447 adet mahkeme kararı içermektedir. Bu kararlardan ilki 1 Ocak 1924, sonuncusu ise 15 Eylül 1924 tarihini taşımaktadır. Aynı yerdeki 664 nolu defterimizin ise başlangıç sahifesinde bu defterin kaç sahifeden ibaret olduğunu belirten bir ibare ve bidayet hâkiminin onayı yer almaktadır. Defter içerisindeki bilgilerden bu defterin Asliye Hukuk Mahkemesi kararlarını içerdiği anlaşılmaktadır. Defter 21 Ekim 1922 ve 28 Nisan 1924 tarihleri arasındaki 165 davayı içermektedir. Bu defterimiz ise 113 sahifeden ibarettir.

Sinanpaşa Mültezimi İzmirli Süleyman Efendi Düzağaç Köyü'nden Eğlenoğlu Bağcı Mustafa aleyhine dava açtı. Süleyman Efendi Bağcı Mustafa'nın 30 temür aşarı vermediğini iddia etti. Mahkeme mültezimi haklı buldu².

Mültezimlerle davalıların mahkemede anlaşmalarına da şahit olunmaktadır. Bu tür davalara örnek olarak Alperen Köyü ot ve sebze öşürü mültezimi Sinan Paşa Mahallesinden Kethüdazâde Mustafa Efendi'nin davasını gösterebiliriz. Mustafa Efendi Gecek Hamamı'nı işleten Püskülsüz Ali Osman Efendi aleyhine 35 liralık ot ve sebze öşürü alacağı davası açtı. Mahkemede taraflar 15 lira üzerinden anlaşarak sulh oldular³.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere mültezimlerin istedikleri meblağlar ile anlaşmada kabul ettikleri rakamlar arasında büyük fark vardır. Rakamlardaki bu farklılık mültezimin üreticiden hakkı olan miktarın üzerinde para istediği şeklinde yorumlanabileceği gibi, hiç alamamaktansa zararın bir kısmını kurtarma anlayışı olarak da değerlendirilebilir. Ancak mahkemelerin diğer davalardaki kararları da dikkate alındığı zaman birinci seçeneğin daha gerçekçi olduğu, yani mültezimlerin haklarının üzerinde taleplerde buldukları anlaşılmaktadır.

B) Aşarın Miktarında Anlaşamamaktan Dolayı Açılan Davalar

Mültezim ile yükümlü aşarın miktarı konusunda anlaşamadıkları zaman davalı hale geliyorlardı. Bu tür 11 dava ile karşılaştık. Bu davaların 6 tanesinde mültezimlerin hak ettiklerinin çok üzerinde vergi talep ettikleri ortaya çıktı. Bu davalara örnek olarak 1923 yılı Yenice Köyü aşar mültezimi Kahil Mahallesinden Kundakçioğlu Mehmet'in davasını gösterebiliriz. Kundakçioğlu Mehmet Yenice Köyü'nden Yakalı Ömer aleyhine aşar alacağı davası açtı. Mehmet arabası 70 kuruştan 6 araba ot öşürü olarak 420 kuruş, 14 adet arı kovanı öşrü olarak 50'şerden 700 kuruş ve fiyat taktirinde bulunmadığı 8 temür mısır⁴ öşrünün kendisine ödenmesini talep etti. Ömer ise 6 değil 4 araba otu olduğunu, 4 değil 2 arı kovanı bulunduğunu iddia etti. 4 araba ot için 70'erden 280 kuruş ve 2 arı kovanı için 50'şerden 100 kuruş aşar ödemeyi kabul etti. Ömer bu iddialarını yemin ederek teyit ettiği için mahkeme bu konularda kendisini haklı buldu. Ancak, Ömer mısır öşrünün 3 şinik⁵ olduğunu iddia etti ise de yemin etmekten çekindiği için mahkeme

² *Afyon Şeriyeye Sicil Defteri nr. 663, s. 50/248* (Bundan sonraki dip notlarda defterlerin açılımı tekrar edilmeyecek olup, sadece defter numarası, sahife ve karar numaraları verilecektir.)

³ 663, s. 51/252.

⁴ Temür: Demir veya temür şeklinde adlandırılan bu alet hububat ölçmekte kullanılır. Afyonkarahisar'da kullanıldığı şekliyle onsekiz litrelik bir büyük teneye 1 temür denilir. 2 temür 1 kile karşılığıdır.

⁵ Şinik: Bu alet de hububat ölçmekte kullanılır. Afyonkarahisar'da kullanıldığı şekliyle bir temürün yarısına bir şinik denilir. 4 Şinik 1 kile eder. 1 Şinik buğday yaklaşık olarak 8 kilogram gelmektedir.

mısır öşürünün 8 temür olarak ödettirilmesine karar verdi. Ömer mısır öşürünün 3 şiniklik kısmını Kundakçıoğlu Mehmet'in adamına vermiş olduğundan bu miktarı 8 temür öşürden düşerek ödeme yapacaktı⁶.

Bu tür davalarda üreticinin mültezime zamanında itiraz etmesi gerekiyordu. Zamanında itiraz etmediği takdirde itirazı geçersiz kabul ediliyordu. Bu konuda örnek olarak 1923 yılı Afyon merkezinin aşarını iltizam etmiş olan Türbancızade Hasip Efendi ve ortağı Mehmet Ağa'nın Bahçevan İnci Mustafaoğlu Çil Hüseyin aleyhine açmış oldukları 4.225 kuruş gögeri aşarı alacağı davası gösterilebilir. Çil Hüseyin öşürün fazla yazıldığını iddia etti. Mahkeme itirazın zamanında yapılmadığı gerekçesiyle mültezimleri haklı buldu⁷.

C) Arazinin Hangi Mültezime Ait Olduğunun Bilinememesinden Kaynaklanan Davalar

Mültezimler ile çiftçiler arasındaki davaların bir bölümü de arazinin hangi mültezimin alanına girdiğinin net olarak belirlenememiş olmasından kaynaklanıyordu. Bu tür karışıklıklar umumiyetle vakıf arazileri ile ilgili aşar davalarında ortaya çıkıyordu. Örneğin 1923 yılı Sinan Paşa Mültezimi Süleyman Efendi'nin Düzağaç Köyü'nden İlanoğlu Kadir aleyhine açtığı dava bu türdendir. Süleyman Efendi, İlanoğlu Kadir'in 16 temür buğday aşarını ödemediğini iddia etti. Kadir ise savunmasında aşar miktarının 16 temür değil 8.5 temür olduğunu söyledi. Adı geçen tarlaların Sinan Paşa sınırı dahilinde bulunmakla beraber Düzağaç Köyü'ne ait vakıf arazisi olduğundan adı geçen köyün mülteziminin de aşar istediğini bu yüzden ödeme yapamadığını belirtti. Mahkeme, mültezimi haklı buldu. Ancak aşar miktarını 16 temür değil 8.5 temür olarak kabul etti⁸.

D) Mültezimler ve Ortakları Arasındaki Davalar

Aşar davalarında karşılaştığımız türlerden bir tanesi de mültezimler ile ortaklarının birbirleri aleyhine açtıkları davalardır. Bu tür bir dava Karaca Ahmet Sultan, Karapınar, Muratlar, Kadı Mürsel, Cumalı, İhsaniye Köyleri, aşarını elde eden Taşçızade Yahya Ağa aleyhine açıldı. Davacı Kınalızade Cafer Ağa idi. Cafer Ağa iltizamın Yahya Ağa tarafından elde edildiği, ancak kendisinin sekizde bir payı bulunduğunu iddia etti⁹. Ayrıca, o, aşarın iltizamı sırasında Yahya Ağa'dan alacağı olan 450 liraya 50 lira daha ilave ederek toplam 500 lira depozito parası ödediğini söyledi. Kendisine düşen sekizde bir aşar geliri payı karşılığı olan 218,047,5 kuruşun tarafına ödenmesini istedi. Mahkeme Cafer Ağa'nın şirkette sermayesi olduğunun

⁶ 663, s. 53/263.

⁷ 663, s. 33/76.

⁸ 663, s. 51/253.

⁹ 664, s. 9/41.

ispat edilememesinden dolayı davayı reddettiği gibi mahkeme masraflarının da Kınalızâde Cafer Ağa'ya yüklenmesine karar verdi¹⁰.

E) Mültezimlerin Hazine Aleyhine Açtıkları Davalar

Mültezimlerin hazine aleyhine açtıkları davaların temel sebebi işgal döneminde uğradıkları zararların telafi edilmesine yöneliktir. Onlar, depolamış oldukları aşar ürünlerine Yunanlıların el koymaları, yağmalamaları veya yakmaları nedeniyle iltizam borçlarını ödeyemediklerini, uğradıkları zarara karşılık olan bölümün iltizam bedelinden düşülmesini talep etmişlerdir. Aynı sebebe dayanan 12 dava ile karşılaştık. Mahkeme bütün davalarda mültezimleri haklı buldu. Ancak, mültezimlerin fiyat taktirini yüksek bularak birim fiyatları düşürdü.

Bunun dışında Türk askerleri tarafından ambarlarındaki hububata el konulduğunu iddia eden iki mültezimin davası ile de karşılaştık. Mahkeme bu davalarda da mültezimleri haklı buldu. Ancak, mahkeme kayıtları el koymalardaki Türk ve Yunan askerleri arasındaki tavır farkını gözler önüne sermektedir. Türk askerleri ambarlardan aldıkları hububat için makbuz düzenlerlerken Rumlar hiçbir evrak düzenlemeksizin mühürleri açarak, kilitleri kırarak ürünlere el koyuyorlardı¹¹.

Burada bütün bu davaları tek tek aktarmak gereksiz tekrara yol açacaktır. Konunun aydınlatılmasını sağlayacak birkaç örnek dava hakkında bilgi vermenin yeterli olacağını düşünüyoruz. Örnek davalarımızdan ilki 1920 yılı Büyük Çobanlar Köyü mültezimi Turunçzade İsmail Bey'in davasıdır. İsmail Bey depolamış olduğu kilesi ikişer lira kıymetinde olan 560 kile beyaz arpa ve kilesi dört lira kıymetinde 2170 kile buğdaya Yunanlılar tarafından el konulduğunu iddia ederek bu mahsulün toplam değeri olan 9800 liranın iltizam bedelinden düşülmesini talep etti. Ancak , mahkeme Turunçzade İsmail Bey'i haklı bulmakla beraber Yunanlılar'ın el koymuş oldukları buğday miktarının 1300 kile ve arpa miktarının ise 400 kile olduğuna hükmetmiştir. Yine mahkeme mültezimin belirttiği birim fiyatları da yüksek bulmuş , buğdayın kilesine 240 kuruş , arpanın kilesine ise 120 kuruş değer biçmiştir. Buna göre buğday için 312.000 kuruş ve arpa için 48.000 kuruş olmak üzere toplam 360.000 kuruş bedelin iltizam ücretinden düşülmesine karar vermiştir¹²

Diğer örneğimiz ise 1920 yılı Karahisar merkezi ve civarı ile İhsaniye Köyü iltizamını elde etmiş olan Attarzade Hacı Ahmet Efendi'nin davadır. Hacı Ahmet Efendi Hacı Alizade Abdullah Efendi'nin ambarına depolamış olduğu 391 kile arpanın birinci işgal sırasında ve İhsaniye Köyü ambarında depolamış olduğu 84 kile mısırın ikinci işgal sırasında Yunanlılar tarafından

¹⁰ 664, s. 71/92.

¹¹ 664, s. 24/5.

¹² 664 , 63/78.

gasp edildiği iddiasında bulundu. Hacı Ahmet Efendi 491 lira 80 kuruş bedelin iltizam borcundan düşülmesini talep etti. Fakat , mahkeme mültezimi haklı bulmakla beraber arpanın kilesinin 75 kuruş , mısırın kilesinin 60 kuruş üzerinden hesaplanmasına karar verdi Sonuç olarak 29.315 kuruşu arpa¹³ ve 5040 kuruşu mısır bedeline karşılık olmak üzere toplam34.355 kuruşun iltizam bedelinden düşülmesine karar verdi.¹⁴.

Türk kuvvetlerinin aşara el koyması ile ilgili dava sayısı ise sadece ikidir. Her iki davada da mültezimler aynı zamanda Yunan gaspından da şikayetçi olmuşlardır. Bu davalardan ilki Köprülü, Araplı, Bayram Gazi, Çatalçeşme köyleri 1920 yılı mültezimi Zaviye Sultan Mahallesinden Mollazade Rauf Bey'in açtığı davadır. Rauf Bey Türk askeri tarafından Köprülü ambarından 375 kile, Araplı ambarından 20 kile arpasının alındığını iddia etti. Yunan işgali sırasında gasp edilenlerle beraber hububat bedeli olan 359.949 kuruşun iltizam bedelinden düşülmesini istedi. Mahkeme bu bedeli çok bularak 276.584 kuruşun iltizam bedelinden düşülmesine karar verdi¹⁵.

Diğer dava ise Çalışlar, Karaağaç ve Tokaz köylerinin 1920 yılı aşar mültezimi Çerçel mahallesinden Attarzade Halim Efendi tarafından açıldı. Onun ifadesine göre Çalışlar'da depoladığı 800 kile arpanın 200 kilesine Türk askeri el koymuş. 600 kilesi ise Afyon'u işgal eden düşman tarafından gasp edilmiştir. Halim Efendi kilesi 70 kuruştan 800 kile arpa bedeli olan 42.000 kuruşun iltizam bedelinden düşülmesini talep etti. Mahkeme arpaya el koyan seyyar Türk birliğinin ayniyat makbuzunu delil kabul ederek 42.000 kuruşun iltizam bedelinden düşülmesine karar verdi¹⁶.

F) Hazinesinin Mültezimler Aleyhine Açtığı Davalar

Alacak davaları arasında hazinenin mültezimler aleyhine açtığı davalar da karşımıza çıkıyor. Hazine bu şekilde bir davayı Hacı Eyüp Mahallesinden Dostumzâde Hacı Şükrü Efendi aleyhine açtı. Şükrü Efendi 1920 yılı Kılıçarslan ve Kayadibi Köyleri aşar mültezimiydi. Ancak, mahkeme hazineyi değil mültezimi haklı bularak Yunanlılar tarafından yağma edilen ve yakılan 1.000 kile buğdayın toplam bedeli olan 151.000 kuruşun mültezimin borcundan düşülmesine ve mahkeme masraflarının hazineye ödettirilmesine karar verdi¹⁷.

G) Düyun-ı Umumiye'nin Mültezimler Aleyhine Açtığı Davalar

Alacak davalarının bir türü de Düyun-ı Umumiye'nin mültezimler aleyhine açtığı davalardır. Bu davalar mültezimlerin Düyun-ı Umumiye'ye

¹³ Mahkeme kayıtlarında hesaplama konusunda yanlışlık yapıldığı anlaşılıyor. Gerçekte 391 kile arpanın 75 kuruştan 29.325 kuruş tutması gerekirdi.

¹⁴ 663 , s.87/427.

¹⁵ 664, s. 95/26.

¹⁶ 664, s. 106/38.

¹⁷ 664, s. 87/15.

olan borçlarını ödememesinden dolayı açılıyordu. Bu tür davalara örnek olarak Düyun-ı Umumiye'nin 1922 yılı Eğin ve Bedeş Köyleri gögeri ve hububat aşarı iltizamını elde eden Şuhutlu Berberzade Hüseyin aleyhine açmış olduğu 351.000 kuruş hububat bedeli alacağı davası gösterilebilir. Taraflar mahkemeye gelmedikleri için Düyun-ı Umumiye mahkeme masraflarını da ödemek mecburiyetinde kaldı¹⁸.

Düyun-ı Umumiye'nin mültezimler aleyhine açtığı bir dava da personel masraflarının kimin tarafından ödeneceği ile ilgilidir. Düyun-ı Umumiye Süğlün ve Salar Köyleri Mültezimi Mustafa Bey'i dava etmiştir. Buna göre gögeri aşarını yazmaya memur olanlara Düyun-ı Umumiye'ce ödenen ve Meclis-i İdare kararıyla mültezimlerin ödemesine karar verilen 20 liranın geri ödenmesi istenilmektedir. Mahkeme Düyun-ı Umumiye'yi haklı bulmuş olup 20 liranın Düyun-ı Umumiye'ye ödenmesine karar vermiştir¹⁹.

II. DELLALİYE MÜLTEZİMLERİ

A) *Dellaliye Mültezimlerinin Açtıkları Davalar*

Dellaliye Mültezimi bir yıllığına belediyeden iltizamı satın alır, aracı olduğu alış-satış işlemleri için tutar üzerinden binde 25 harç alırdı. Dellaliye vergisi Sulh mahkemelerinde en çok yer tutan iltizam davalardandır. Bizim incelediğimiz mahkeme kayıtlarında büyük çoğunluğu 1923 yılı Dellaliye Mültezimi Çolakzade Hasan Efendi tarafından açılmış 50 dava bulunuyor. Bu davalardan birkaç tanesi de 1921 yılı Dellaliye Mültezimi Rahim Bey tarafından açılmıştır. Davaları genellikle mültezimler kazandılar. Mültezimlerin aleyhine sonuçlanan 3 davadan 2'sinde mültezimler duruşmaya katılmadıkları için davayı kaybetmişlerdir.

Bizim kayıtlarımızda un fabrikalarının askeriye sattıkları unlar, tüccarın silahlı kuvvetlere sattığı saman, vakıflardan satın alınan veya kiralanan bahçeler, emval-i metrukeden satın alınan emlak ve zahire, bedestenden kiralanan veya satın alınan dükkanlar için ödenmeyen dellaliye vergisi davaları söz konusudur.

Örneğin Dellaliye Mültezimi Çolakzade Hasan Efendi Karahisarlı Salih ve ortağı Ömer Ağaları emval-i metrukeden müzayede ile satın aldıkları 79.785 kuruşluk zahirenin Dellaliye resmi olan 1990 kuruş için dava etti. Mahkeme Mültezimi haklı bularak Salih ve Ömer Ağaları 1990 kuruş ödemeye mahkum etti²⁰.

Mültezimin kaybettiği tek dava ise Helvacı İsmail Efendi aleyhine açılan davadır. Buna göre Çolakzade Hasan Efendi 1. Kolordu Mübaya

¹⁸ 664, s. 75/101.

¹⁹ 663, s. 75/371.

²⁰ 663, s. 2/14.

Komisyonuna kilosu 2 kuruş 10 paradan 65.000 kilo saman satan İsmail Efendi'yi 3410 kuruş dellaliye resmini ödemediği gerekçesiyle dava etti. İsmail Efendi orduya odun ve saman satışında bulunmadığını iddia etti. Askerlik şubesinden gelen bilgiler de onu doğruladı. Çolakzade Hasan Efendi davayı kaybedip mahkeme masraflarını da ödemek mecburiyetinde kaldı²¹.

B) Dellaliye Mültezimleri Aleyhine Açılan Davalar

Kayıtlarımızda Dellaliye mültezimi aleyhine açılan bir tek dava bulunuyor. O da Nakilci Köyü'nden Dellalbaşlı Mamacı oğlu Ahmet tarafından açılan davadır. Mamacıoğlu Ahmet Mültezim Çolakzade Hasan Efendi ile Dellaliye resmini paylaşmak kaydıyla dellalbaşılık görevi için şifahen anlaşma yaptıklarını, fakat, Hasan Efendi'nin kendisine hiçbir ödemede bulunmadığını iddia etti. Ahmet Efendi'nin davası 1 Ocak 1923-17 Ağustos 1923 tarihleri arasındaki 7 ay 7 günlük süreyi kapsıyordu. Mahkeme Çolakzade Hasan Efendi'nin yevmiye 70 kuruş itibarıyla 210 gün için 14.700 kuruş ödemede bulunmasına karar verdi. Ancak, Ahmet Efendi'nin önceden almış olduğu 460 kuruş bu meblağdan düşülecek ve kendisine 14.240 kuruşluk bir ödeme yapılacaktır.²²

III. KANTAR MÜLTEZİMLERİ

Mültezimlerle ilgili dava çeşitlerinden bir tanesi de kantar resmi davalarıdır. Kantar resmi belediye tarafından ihale edilir ve iltizamı kazanan mültezim, tartı aleti kullanıcılarından belli bedel karşılığında gelir elde ederdi.

Kantar mültezimleri ile ilgili olarak toplam 4 dava ile karşılaştık. Bu davalar aynı aileden iki ayrı kantar mültezimine ait. Bu kişilerden ilki belediyeden 490.000 kuruşa altı yıl süre ile kantar resmini elde etmiş olan Akmescit Mahallesi'nden Kocakavukoğlu Mehmet Efendidir. Belediye Mehmet Efendi'nin 266.833 kuruş olan iltizam bedeli borcunu ödemediğini iddia etti. Mahkeme meselenin kendi yetki alanına girmediği hükmünü verdi²³. Ancak biz Mehmet Efendi'nin de belediyeden davacı olduğunu görüyoruz. Mehmet Efendi 1920 yılı kantariye resminin düşürülmesi için belediye aleyhine bir dava açtı. Mahkeme iltizam mahallinde savaş ve isyan gibi olaylar meydana gelmediği için davayı reddetti²⁴.

Diğer dava ise 1921 yılı Mart ayından başlayarak bir yıl süre ile 305.000 kuruşa kantar rüsumu iltizamını elde etmiş olan Akmescit Mahallesinden Kocakavukoğlu Hakkı ile ilgilidir. Belediye bu paradan

²¹ 663, s. 242/399.

²² 664 s. 88/18.

²³ 664, s. 28/15.

²⁴ 664, s. 42/48.

alamadığı 103.500 kuruş için dava açtı. Mahkeme davanın yetki alanına girmediğine karar verdi²⁵. Kocakavukoğlu Hakkı ise 1921 yılı içerisinde iki defa Afyon'un işgal edildiği, ikinci işgalin 14 ay sürdüğü gerekçesiyle 2.500 lirayı aşan zararının iltizam bedelinden düşülmesi için belediye aleyhine dava açtı. Mahkeme, Hakkı'nın talebini dikkate alarak 1035 lira zararının iltizam bedelinden düşülmesine karar verdi²⁶.

IV. KİLE MÜLTEZİMLERİ

Pazar yerlerindeki alış-verişler için Kile Rüsümü Mültezimi de mevcuttu. Bu mültezimlerin alacak davalarına ait iki dava örneği ile karşılaştık. İlki Mültezim Molla Alizade Ahmet Efendi'nin İncehisar'dan Pazar yerine 948 kile buğday götürerek satan Karahisarlı Salih, Hafız, Bekir Şallıoğlu Halil İbrahim ve Kaskosoğlu Ömer aleyhine açtığı davadır. Mültezim Ahmet Efendi kilesi 360 kuruşa satılan ve 341.280 kuruş değerindeki buğdayın binde yirmibeşten kile rüsümü olarak 8532 kuruş mahkmeden talep etti. Mahkeme mültezimin haklı olduğuna ve ilgili paranın kendisine ödenmesine karar verdi²⁷. Ahmet Efendi 3720 kuruşluk alacak için açtığı bir başka davada ise duruşmaya katılmadığından mahkeme masraflarını ödemek mecburiyetinde kaldı²⁸.

İkinci dava ise kile mültezimlerinden Kebapçızade Mustafa Efendi'ye aittir. Mustafa Efendi pazaryeri kile rüsümü ile Göynük, Kale ve Seydiler aşar hesabından 180 liranın Koçzade Hacı Abdullah Efendi tarafından kendisine ödenmesini istedi. Ancak mahkemeye gelmediği için mahkeme masraflarını ödemek zorunda kaldı²⁹.

SONUÇ

Atatürk İnkılapları ülkemizi çağdaş bir toplum düzeyine ulaştırmayı amaç edindi. Ancak, inkılaplar tamamlanana kadar belli alanlarda Osmanlı'dan intikal eden sistemi ve müesseseleri kullanmak zorunluluğu ortaya çıktı. İltizam sistemi de aşar vergisinin kaldırıldığı 17 Şubat 1925 tarihine kadar geçerliliğini sürdürdü.

Biz bu makalede geçiş dönemi müesseselerinden olan iltizam sistemini mahkeme kayıtlarının ışığında değerlendirmeye çalıştık. Bizim değerlendirdiğimiz belgelerde sadece aşar mültezimleri ile ilgili davalarla karşılaşmadık. Aynı zamanda dellaliye mültezimleri, kantar mültezimleri ve kile mültezimleri ile ilgili davalar da karşımıza çıktı. Bütün bunlar gösteriyor

²⁵ 664, s.29/16.

²⁶ 664, s. 64/80.

²⁷ 663, s. 11/60.

²⁸ 663, s.34 /77.

²⁹ 663, s. 107/514.

ki Cumhuriyetin ilk iki yılında Osmanlı'dan intikal eden iltizam sistemi en geniş bir şekilde uygulanmaya devam edilmiştir.

İltizam sistemi ile ilgili olarak Afyon Mahkemelerine intikal eden problemlerin aynı zamanda ülke genelindeki problemlerin aynası olduğu düşüncesindeyiz. Diğer bir ifade ile Afyon mahkemelerine intikal eden iltizam problemlerinin ülke genelinde de aynen mevcut olduğunu düşünüyoruz. Belki iltizam sahipleri, yer ve ürün adları ile miktarları değişecektir. Ancak, aynı problemler diğer şehirlerde de karşımıza çıkacaktır. Bu bakımdan çalışmamız Afyon özelini ele alıyor gibi görünse de gerçekte iltizam sisteminin ülke genelindeki uygulamalarını ve aksaklıklarını ortaya koymaktadır.

Bu dönemde aşar iltizamlarının birer yıl süre ile verildiği anlaşılıyor. Önceleri uygulanmakta olan üç-beş yıl gibi uzun süreli iltizam uygulamalarının bu dönemde mevcut olmadığı görülüyor. Mahkeme kayıtları dellaliye iltizamının da bir yıl süre ile verilmekte olduğunu ortaya koyuyor. Kantar iltizamının ise 6 yıl ve 1 yıl süre ile verildiğine dair iki farklı kayda rastladık. Bu durum kantar iltizamı süresinin değişken olduğunu göstermektedir. Kile iltizamının süresi hakkında ise bir sonuca ulaşamadık.

Mahkeme kayıtlarında da görüldüğü üzere özellikle aşar mültezimleri hakları olan meblağın çok üzerinde taleplerde bulunmaktaydılar. Fiyat anlaşmazlığına konu olan 11 davadan 6'sında mültezimlerin hak ettiklerinin çok üzerinde vergi talep ettikleri ortaya çıktı. Aşar vergisi çiftçinin ürettiği ürün miktarı üzerinden alındığından, köylünün emeğini, masraflarını, asgari geçim standartlarını dikkate almadığından dolayı çok sayıda çiftçinin vergiyi ödeyemediği anlaşılıyor. Çiftçiler bazen birden fazla mültezimin aşar talebi ile karşılaşılıyor ve ne yapacaklarını şaşırıyorlardı. Öte yandan hazine ve Düyun-ı Umumiye'nin de mültezimler aleyhine alacak davaları açtığı görülüyor. Bu davalar incelendiğinde mültezimlerin ambarlarının Yunanlılar tarafından yağmalanmış veya yakılmış olması nedeniyle borçlarını ödeyemedikleri görülüyor.

Aşar iltizamı dışında Dellaliye, Kantar ve Kile iltizamları da devletin vergi toplamayı şahıslara ihale etmesinin bir sonucuydu. 50 davanın Dellaliye mültezimleriyle ilgili olması bu kesimde büyük bir sıkıntı yaşandığını ortaya koymaktadır. Dellaliye mültezimlerinin alacaklarını tahsil için sık sık mahkemeye başvurmak zorunda kaldıkları anlaşılıyor. Toptan ve perakende ticareti konu alan kantar ve kile iltizamını satın almış olan mültezimlerin de alacaklarını tahsil için dava açmak mecburiyetinde kaldıkları görülüyor.

Sonuç olarak Atatürk'ün aşar vergisini kaldırmakla halkçılık ilkesi doğrultusunda ne derece büyük bir adım atmış olduğu mahkeme kayıtları incelendiğinde net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Türk halkı kendisine modern ve çağdaş sosyal hayatın kapılarını açan Atatürk'e bu bakımdan da minnet duymak mecburiyetindedir.